

УДК 37.035.91-057.87

**ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У МАЙБУТНІХ
ІНЖЕНЕРІВ В ВТНЗ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТУ**

кандидат педагогічних наук, доцент, Гура Т.В., Костиря І.В.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний
інститут», Україна, Харків

У статті розглядаються питання становлення лідерської позиції майбутніх інженерів під час навчально-виховного процесу в вищих технічних навчальних закладах на підставі аналізу результатів констатувального експерименту. На прикладі дослідження лідерських якостей у студентів вищих технічних навчальних закладів міста Харкова доведена необхідність формування та розвитку лідерської позиції у майбутніх інженерів в навчально-виховному процесі. В статті визначено критерії та показники рівнів сформованості лідерської позиції студентів вищих технічних навчальних закладів, зроблено добір методик для діагностики рівня сформованості компонентів лідерської позиції майбутніх інженерів та зроблений аналіз констатувального експерименту.

Ключові слова: лідерська позиція, лідерські якості, навчально-виховний процес, студенти вищих технічних навчальних закладів, експеримент, дослідження, результат, формування, розвиток.

*кандидат педагогических наук, доцент Гура Т.В., Костыря И.В.
Исследования лидерской позиции у будущих инженеров в вузах:
результаты эксперимента/ Национальный технический
университет «Харьковский политехнический институт», Украина,
Харьков*

В статье рассматриваются вопросы становления лидерской позиции будущих инженеров во время учебно-воспитательного процесса в высших технических учебных заведениях на основе анализа результатов констатирующего эксперимента. На примере исследования лидерских качеств у студентов высших технических учебных заведений города Харькова доказана необходимость формирования и развития лидерской позиции у будущих инженеров в учебно-воспитательном процессе. В статье определены критерии и показатели уровней сформированности лидерской позиции студентов высших технических учебных заведений, произведен подбор методик для диагностики уровня сформированности компонентов лидерской позиции будущих инженеров и сделан анализ констатирующего эксперимента.

Ключевые слова: лидерская позиция, лидерские качества, учебно-воспитательный процесс, студенты высших технических

учебных заведений, эксперимент, исследование, результат, формирование, развитие.

PhD in Pedagogical sciences, associate professor, Gura T.V., Kostyrya I.V. Research of leadership stance in engineers-to-be at university: the experiment's results/ National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine

The article deals with problems of leadership stance formation in engineers-to-be in the course of training-and-education process at technical higher education establishments on the base of results analysis of the ascertaining experiment. On the example of research of leadership qualities in students at higher education establishments in Kharkiv there has been proved the need in forming and development of leadership stance in engineers-to-be in the training-and-education process. In the article there are defined criteria and quotients of leadership stance formation levels in students at technical higher education establishments, selection of methods to examine the formation level of leadership stance components in engineers-to-be has been made, and the analysis of the ascertaining experiment has been performed.

Key words: leadership stance, leadership qualities, training-and-education process, students of technical higher education establishments, experiment, research, result, forming, development.

Вступ. В умовах динамічних перетворень в соціально-економічній сфері нашої держави гостро постає проблема виховання нових кадрів для промислових галузей економіки та науки. Це зумовлено появою нових вимог до особистості майбутнього інженера як з боку ринку праці, так і зі сторони освітніх установ. Забезпечити конкурентоспроможність сучасного виробництва можуть тільки ті спеціалісти, які здатні творчо підходити до виконання своєї професії, успішно діяти в непередбачуваних, нових ситуаціях, проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність за інших, за спільну справу. Підготовка таких фахівців можлива лише за умови формування лідерської позиції майбутніх інженерів. Вирішення завдань підготовки конкурентоспроможних фахівців вимагає пошуку нових форм, нетрадиційних підходів до організації навчально-виховної діяльності студентів у вищих технічних навчальних закладах, виявлення ефективних механізмів становлення лідерської позиції майбутніх інженерів. Тому удосконалення системи освіти, повинно бути спрямованим не тільки на особистісний розвиток, але й формувати лідерську позицію майбутнього інженера, який усвідомлює свої можливості, прагне до самоосвіти, самовдосконалення, максимальної самореалізації та досягнення життєвого успіху.

Проблема формування лідерської позиції пов'язана з важливими науковими та практичними завданнями, що стоять перед вищою

технічною школою і обумовлена низкою чинників: по-перше, перехід людства від індустріальної моделі розвитку до інформаційної зумовив зміни у цілях, змісті, а відповідно, й у функціях та завданнях діяльності сучасного інженера. Ефективність інноваційної інженерної діяльності неможлива без зайняття інженером лідерської позиції, яка обумовлює вимоги до особистості майбутніх фахівців, стосовно наявності у них лідерських якостей в когнітивній, інтелектуальній сферах, а також в процесі спілкування між собою. По-друге, динамізм сучасного розвитку потребує від вищих технічних навчальних закладів забезпечити засвоєння майбутніми інженерами не тільки здобутків науки і техніки, підвищення їх професійної направленості, але й здобутків інших сфер людської діяльності, а саме соціально-гуманітарної. По-третє, формування національної гуманітарно-технічної еліти неможливо без вирішення проблеми становлення лідерської позиції у майбутніх інженерів, тому що стрімкий розвиток цивілізації потребує від особистості високої інтелектуальної і соціальної мобільності, активності і відповідальності, що є підґрунтям лідерської позиції фахівців технічного профілю. Четверте, глибока системна криза в економіці України накладає на вищу технічну школу додаткові вимоги до підготовки майбутніх інженерів. Для подолання кризових явищ в промислових галузях економіки та науки поряд з корінною реконструкцією та модернізацією виробничих потужностей потрібні якісно нові кадри для промисловості – інженери, які відповідають сучасним новим вимогам, у яких разом з професійною компетентністю є сформована лідерська позиція. Для сучасного суспільства потрібно формувати особистість спеціаліста, який здатний не лише використовувати інформацію, а й самостійно здобувати і застосовувати її в складних і несподіваних ситуаціях, вміти ставити завдання та знаходити шляхи їх вирішення, тому досить гостро стоїть проблема істотного підвищення якості технічної освіти [1, С.74-75]. У зв'язку з цим, виникає об'єктивна необхідність удосконалення системи підготовки у вищих технічних навчальних закладах, яка повинна бути спрямована на формування та розвиток лідерських якостей, що визначають лідерську позицію компетентного фахівця технічного профілю. П'яте, для інтеграції освіти в європейський освітній простір, інтернаціоналізації інженерної освіти, для забезпечення конвертованості українських дипломів і академічної мобільності студентів необхідно готувати в вищих технічних навчальних закладах не тільки висококваліфікованих фахівців, але й інженерів зі сформованою лідерською позицією. Це забезпечить збалансовану відповідь основним викликам, що стоять перед Європою, а саме: необхідності підтримувати багатий досвід створення інноваційних технологій та необхідності рухатися швидше від передових досліджень до впровадження їх на ринку. Це потребує

нової формації інженерів не тільки для експлуатування і використання ними нових технологій, але і для ініціювання та управління змінами в технологічному процесі. Шосте, для вирішення проблем підготовки майбутніх інженерів вкрай необхідним є знання закономірностей та механізмів становлення лідерської позиції у майбутніх інженерів. Питання становлення лідерської позиції, розвитку лідерських якостей вихованця набувають все більшої актуальності в сучасній педагогічній науці, зокрема в теорії і методиці виховання.

Базовими для дослідження проблеми формування лідерської позиції студентів стали праці вчених у яких: досліджуються та розглядаються різноманітні аспекти феномену лідерства І. Грановської, О. Гунічевої, І. Дригіної, Н. Жеребової, А. Зориної, Р. Кричевського, О. Лутошкіна, О. Пономарьова, С. Новикової, А. Тіхонова, Л. Уманського, П. Прузана, У. Міллера, Н. Плеса, Т. Маака, Д. Бренкерта, С. Сакмана, Л. Шарпа Пейна, Д. Кьюла та ін. [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,]; обґрунтовуються загальні закономірності педагогічного процесу Ш. Амоношвілі, Ю. Бабанського, В. Курило, А. Низкова, А. Барабанщикова, Л. Блауберга, І. Ісаєва, С. Калашнікової [14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21]; висвітлюється поняття «внутрішня позиція», як відображення об'єктивного стану особистості в системі доступних йому суспільних відносин Л. Божович, О. Резван, Н. Скрипник [22, 23, 24]; розкриваються наукові засади підвищення якості підготовки фахівців інженерного профілю О. Ігнатюк, Н. Підбуцької, С. Резнік, О. Романовського, М. Фоміної. [25, 26, 27, 28, 29].

Але, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, які певною мірою сприяють вирішенню зазначеної проблеми, можна констатувати, що в сучасній педагогічній науці недостатньо розкрито суть лідерської позиції студентів вищих технічних навчальних закладів і зміст її структурних компонентів, відсутнє обґрунтування педагогічних умов формування лідерської позиції у майбутніх інженерів.

Актуальність означеної проблеми посилюється необхідністю усунення виявлених під час дослідження суперечностей, що існують у теорії і практиці вищої технічної школи, а саме: між потребою суспільства у фахівцях із вираженою лідерською позицією, що впливає на ефективність виробничих процесів, та наявним станом сформованості лідерських якостей у випускників ВТНЗ; між об'єктивною вимогою формування лідерської позиції майбутнього студента як основи його саморозвитку і самореалізації та недостатністю науково-методичного забезпечення цього процесу у вищій технічній школі; між потужним потенціалом для формування

лідерської позиції майбутніх інженерів та обмеженням його використання у сучасних вищих технічних навчальних закладах.

Отже, актуальність проблеми, її теоретична та практична значущість і водночас недостатня розробленість, а також необхідність подолання зазначених суперечностей зумовили вибір теми нашої статті: «Дослідження лідерської позиції у майбутніх інженерів в ВТНЗ: результати експерименту».

Метою дослідження є аналіз результатів констатувального експерименту з визначення лідерської позиції майбутніх інженерів у навчально-виховному процесі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Відповідно до поставленої мети в дослідженні визначено такі **завдання**:

1. Обрати критерії та показники рівнів сформованості лідерської позиції студентів вищих технічних навчальних закладів.
2. Виокремити рівні сформованості лідерської позиції студентів вищих технічних навчальних закладів і скласти їх характеристику.
3. Визначити вихідний рівень сформованості лідерської позиції студентів технічного університету.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний експеримент було здійснено на основі: принципу цілісного вивчення особистості майбутніх інженерів, добровільної участі респондентів у дослідженні, комплексного використання методів дослідження.

Констатувальний етап педагогічного експерименту проведений на протязі 2013-2014 рр. на базі 5 технічних вузів: Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»), Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, Харківського національного університету радіоелектроніки, Харківського національного університету будівництва і архітектури.

В ньому прийняли участь 248 студентів 13 факультетів НТУ «ХПІ»: автоматики та приладобудування, бізнесу та фінансів, економічної інформатики та менеджменту, електроенергетичного, інженерно-фізичного, інтегрованої технології та хімічної техніки, інформатики і управління, механіко-технологічного, технології органічних речовин, фізико-технічного, транспортного машинобудування, машинобудівного, технології неорганічних речовин; факультету літакобудування Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», факультету міжнародних економічних відносин Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця; факультету комп'ютерних наук Харківського національного університету,

санітарно-технічного факультету Харківського національного університету будівництва і архітектури.

Рівень сформованості лідерської позиції студентів ВТНЗ ми визначали за мотиваційно-ціннісним, пізнавально-поведінковим, та особистісно-рефлексивним критеріями. Всі критерії тісно пов'язані між собою та взаємообумовлені.

В процесі добору критеріїв та показників сформованості лідерської позиції студентів ВТНЗ, ми виокремили три рівні її сформованості: високий, достатній, низький.

Високий рівень сформованості лідерської позиції свідчить про те, що майбутній інженер усвідомлює себе лідером, чий авторитет, влада і повноваження якого в одній або декількох сферах діяльності незаперечно визнаються рештою членів групи, лідер розуміє необхідність підтримувати набутий досвід створення інноваційних технологій та необхідності рухатися швидше від передових досліджень до впровадження їх на ринку. Майбутні інженери, яких віднесено до цього рівня не тільки здатні уміло експлуатувати та використовувати нові технології, але ініціювати та управляти змінами в технологічному процесі. Важливе місце серед ціннісних орієнтацій студентів цього рівня сформованості лідерської позиції посідають готовність виконувати ними роль лідера в певній системі, володіння ними певними лідерськими якостями та здатністю керувати. Вони спрямовані на активне, продуктивне життя, пізнання навколишнього світу і себе, саморозвиток, здатні до плідних взаємовідносин з членами групи, що впливають один на одного і разом прагнуть до реальних змін і досягнення результатів, які відображають загальні цілі. Студенти високого рівня сформованості лідерської позиції виявляють ціннісне ставлення до формування власної лідерської позиції, обраної професії, самовиявлення і самореалізації при досягненні групових цілей. Студенти, яких віднесено до цього рівня, володіють ґрунтовними і вичерпними знаннями з філософії, психології та педагогіки лідерства, володіють професійною (технічною) компетентністю в обраній галузі, мають достатньо сформовані когнітивні, інтелектуальні, комунікативні, організаційні й рефлексивні уміння. Вони демонструють стійкість у виявленні означених особистісних якостей (амбіційність, працелюбність, діловитість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нестандартне мислення, творчі риси, схильність до ризику, самостійність).

Достатній рівень сформованості лідерської позиції у майбутніх випускників ВТНЗ характеризується ставленням студентів до себе як до лідера, усвідомленістю значення лідерської позиції для майбутнього інженера, позитивно-пасивним ставленням до її формування. Такі студенти ситуативно, часто під впливом із зовні,

виявляють інтерес до природи лідерства, прагнення до самовиявлення, самореалізації в діяльності групи і спілкуванні між людьми. Студенти цього рівня демонструють недостатньо ґрунтовні знання з філософії лідерства, психології та педагогіки лідерства, не в повній мірі володіють професійною (технічною) компетентністю в обраній галузі. Когнітивні, інтелектуальні, комунікативні, організаційні й рефлексивні уміння у них сформовані недостатньо. Характерним для студентів цього рівня є невпевненість у визначенні власних пріоритетів і довгострокових цілей, невпевненість у власних здібностях і силах, недостатньо сформовані рефлексивні уміння. Особистісні якості, що входять до структури лідерської позиції студента вищого технічного навчального закладу, такі студенти демонструють нерівномірно, деякі якості вони демонструють постійно, а деякі – ситуативно.

Низький рівень сформованості лідерської позиції у студентів ВТНЗ характеризується індиферентним або негативним ставленням до формування лідерської позиції, відсутністю інтересу до прояву феномену лідерства, відсутністю прагнення до самовияву, переважанням мотивації уникнення невдач. У таких студентів сформовані нечіткі, поверхневі уявлення про окремі аспекти формування лідерської позиції; когнітивні, інтелектуальні, комунікативні, організаційні й рефлексивні уміння майже не сформовані. Амбіційність, працелюбність, діловитість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нестандартне мислення, творчі риси, схильність до ризику, самостійність вони виявляють лише в поодиноких випадках, рефлексивні уміння майже відсутні. Характер потреб, мотивів, прагнень особистості студентів цього рівня не відповідає успіху у досягненні мети. У студентів цього рівня внутрішня цілісність, як сукупність усіх особистісних якостей в гармонійному співвідношенні один до одного відсутня.

Показники та методики виявлення мотиваційно-ціннісного критерію наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії й показники сформованості лідерської позиції майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах, методика виявлення

Мотиваційно-ціннісний критерій	
Показники	Методика виявлення
Ставлення студентів до формування і становлення лідерської позиції	Анкетування, метод експертних оцінок
Ціннісне ставлення до групових інтересів у професійній сфері	Анкетування за шкалами «технічна (професійна) компетентність»

Здатність до розуміння морального змісту професії інженера-лідера	Анкетування за шкалами «відповідальність»
Здатність до виявлення сутності моральних колізій у різних професійних ситуаціях в інженерній сфері, прогнозування результатів своїх дій	Методика Е. Шострома за шкалами «Орієнтації у часі», «Цінності», «Ставлення до природи людини»[30]; методика самоцінювання лідерства за шкалами «Цілеспрямованість», «Стратегічне мислення» [31, с.391-392]
Мотивація до досягнення успіху у майбутніх інженерів-лідерів	Анкетування за шкалами «мотивація до досягнення успіху»

Визначені в ході експерименту значення показників мотиваційно-ціннісного критерію наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати експерименту, за якими визначались показники мотиваційно-ціннісного критерію (%)

Ставлення студентів до формування і становлення лідерської позиції	Позитивно-активне	Позитивно-пасивне	Індиферентне або негативне
	32,25	56,05	11,70
Ціннісне ставлення до професійних мотивів у досягненні успіху людини	59,67	37,10	3,23
Ціннісне ставлення до професійних мотивів у досягненні успіху лідера	23,79	56,85	19,36
Рівень здатності до розуміння морального змісту професії інженера в проекції на успіх в роботі людини	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
	70,16	29,84	0
в роботі лідера	16,93	80,24	2,83
Рівень здатності до виявлення сутності моральних колізій у різних професійних ситуаціях в інженерній сфері, прогнозування результатів своїх дій	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
За шкалою «Орієнтації у часі»	8,47	50,00	41,53
За шкалою «Цінності»	3,23	55,24	41,53
За шкалою «Ставлення до природи людини»	19,36	60,08	20,56
Оцінка здатності до виявлення сутності моральних колізій у професійних ситуаціях, прогнозування результатів своїх дій	Позитивна оцінка		Негативна оцінка
За шкалою «Цілеспрямованість»	64,12		35,88

За шкалою «Стратегічне мислення»	35,49		64,51
Рівень сформованості мотивація до досягнення успіху	Високий	Середній	Низький
В роботі людини	59,67	39,53	0,80
В роботі сучасного лідера.	18,14	71,38	10,48

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що за першим з визначених критеріїв стан сформованості лідерської позиції студентів не відповідає вимогам сьогодення.

Показники та методики виявлення пізнавально-поведінкового критерію наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

**Критерії й показники сформованості лідерської позиції
майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах,
методика виявлення**

Пізнавально-поведінковий критерій	
Показники	Методика виявлення
Рівні сформованості знань (знання із філософії, психології, педагогіки, знання у професійній сфері інженера, знання що до лідерської позиції особистості, вимоги до особистості інженера);	Анкетування, метод експертних оцінок
Здатність розуміти та аналізувати фактори, що обумовлюють становлення лідерської позиції майбутнього інженера в навчально-виховному процесі ВТНЗ	Методика багатофакторний опитувальник лідерства (Б. Басс, Б. Аволио) [32]
Рівень сформованості необхідних груп умінь: когнітивних, комунікативних і організаторських	Методика Е. Шострома за шкалою «потреба в пізнанні»[30]; методика КОС-2 [33]
Здатність спрямовувати методи формування лідерської позиції майбутніх інженерів на успішну професійну діяльність	Методика самооцінки лідерства за шкалою «комунікабельність»[31, с.391-392]; методика «Ефективність лідерства» [34, с. 517-521]
Здатність переконувати інших, розуміти їхні наміри і причини їхніх вчинків	Анкетування; методика самооцінки лідерства за шкалою «вміння мотивувати; вміння переконувати» [31, с.391-392]
Здатність до реалізації у поведінці стратегії та тактики етично адекватного спілкування	Методика самооцінки лідерства за шкалами «адаптивність», «самовладання» [31, с.391-392]; методика опитувальник самоактуалізації особистості за шкалами « контактності», «гнучкості в спілкуванні».[30]

Визначені в ході експерименту значення показників пізнавально-поведінкового критерію наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати експерименту, за якими визначались показники пізнавально-поведінкового критерію (%)

	Високий	Середній	Низький
Рівні сформованості знань щодо формування та становлення лідерської позиції у студентів	5,9	18,2	17,9
Рівні сформованості знань у професійній сфері інженера	44,75	47,18	8,07
Рівні здатності розуміти та аналізувати фактори, що обумовлюють становлення лідерської позиції майбутнього інженера в навчально-виховному процесі ВТНЗ	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
Вплив	42,74	51,62	5,64
Натхнення	52,01	43,14	4,85
Інтелектуальна стимуляція	30,24	58,46	11,30
Індивідуальний підхід	31,04	59,29	9,67
Мотивація	35,08	53,63	11,29
Управління	50,8	47,98	1,22
Надання самостійності	37,5	61,28	1,22
Рівні сформованості необхідних когнітивних умінь	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
	10,08	52,83	37,09
Рівні сформованості комунікативних умінь	43,15	31,85	25
Рівні сформованості організаторських умінь	29,43	32,25	38,32
Оцінка здатності спрямовувати методи формування лідерської позиції майбутніх інженерів на успішну професійну діяльність	Позитивна (висока)		Негативна (низька)
	80,65		19,35
Рівні здатності спрямовувати методи формування лідерської позиції майбутніх інженерів на успішну професійну діяльність	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
	61,29	38,71	0
Рівень здатності переконувати інших, розуміти їхні наміри і причини їхніх вчинків за шкалою реалізації «здібність впливати на підлеглих»	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
	11,29	57,66	31,05
Здатність переконувати інших, розуміти їхні наміри і причини їхніх вчинків за методикою самооцінювання лідерства	Позитивна (висока)		Негативна (низька)
	79,44		20,56

Здатності до реалізації у поведінці стратегії та тактики етично адекватного спілкування за методикою Э. Шострома	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
за шкалою «контактність»	11,29	74,20	14,51
за шкалою «гнучкість в спілкуванні»	8,87	72,59	18,54
Оцінка здатності до реалізації у поведінці стратегії та тактики етично адекватного спілкування за методикою самооцінювання лідерства	Позитивна (висока)		Негативна (низька)
за шкалою «адаптивність»	68,95	31,05	
за шкалою «самовладання»	79,43	20,57	

Дані, що наведено в цієї таблиці дозволяють дійти висновку, що за другим критерієм сформованості лідерської позиції студентів ВТНЗ більшість майбутніх інженерів, що брали участь в експерименті, не досягли достатнього її рівня.

Згідно третього, особистісно-рефлексивного, критерію першим його показником визначено характер виявлення студентом особистісних якостей, що є складовими структури лідерської позиції студентів ВТНЗ (амбіційність, працелюбність, діловитість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нестандартне мислення, творчі риси, схильність до ризику, самостійність). Показники та методики виявлення особистісно-рефлексивного критерію наведені у таблиці 5.

Таблиця 5

**Критерії й показники сформованості лідерської позиції
майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах,
методика виявлення**

Особистісно-рефлексивний критерій	
Показники	Методика виявлення
Характер виявлення студентом особистісних якостей (амбіційність, працелюбність, діловитість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нестандартне мислення, творчі риси; самостійність; лідерські якості)	Анкетування, методика Е. Шострома за шкалою «автономність» [30]; методика діагностики лідерських якостей (Є.Жариков, Є.Крушельницький) [31, с.316-320]
Рівень сформованості рефлексивних умінь	Методика Е. Шострома за шкалами «спонтанність», «саморозуміння», «аутосимпатія». [30]

Визначені в ході експерименту значення показників особистісно-рефлексивного критерію наведено в таблицях 6 та 7.

Таблиця 6

**Результати експерименту, за якими визначались показники
особистісно-рефлексивного критерію (%)**

Виявлення особистісних якостей	Характер виявлення		
	Стійкість у виявленні	Ситуативний	Майже не виявляється
Амбіційність	11,29	67,34	21,37
Працелюбність	30,65	58,06	11,29
Діловитість	7,66	67,74	24,60
Ініціативність	3,23	70,96	25,81
Відповідальність	33,47	54,83	11,70
Наполегливість	25,81	60,07	14,12
Цілеспрямованість	35,08	54,84	10,08
Рішучість	19,76	64,91	15,33
Нестандартне мислення	21,37	49,59	29,04
Творчі риси	13,71	55,64	30,65
Схильність до ризику	7,26	55,65	37,09
Самостійність	16,53	59,27	24,20
Лідерські якості	4,04	57,65	38,31

Таблиця 7

**Рівень сформованості рефлексивних умінь майбутніх
інженерів за методикою Е. Шострома**

Рівні сформованості	за шкалою «спонтанність»		за шкалою «саморозуміння»		за шкалою «аутосимпатія»	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Достатній	56	22,58	39	15,73	53	21,37
Недостатній	146	58,87	148	59,67	119	47,98
Майже відсутній	46	18,55	61	24,60	76	30,65

Варто також зауважити, що достатній рівень сформованості за всіма трьома шкалами виказало менш ніж 1% респондентів.

Таким чином, дослідження за третім критерієм сформованості лідерської позиції майбутніх інженерів дозволяють зробити висновок про недостатній рівень його сформованості.

Варто зауважити той факт, що дані за багатьма показниками виявили високу нерівномірність. Так, дані щодо ціннісних орієнтацій, сформованості вмінь і характеру виявлення особистісних якостей виявили значні відмінності серед студентів. Наприклад, інформацію щодо ціннісних орієнтацій узагальнено за кількісним принципом, проте є певна кількість студентів, чиї цінності відрізняються від узагальнених у певний бік.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи дані констатувального етапу експерименту, ми дійшли наступних висновків:

1) Виявлено різні Високий рівень сформованості лідерської позиції мають не більше 4% студентів ВТНЗ, яких було залучено до діагностики;

2) Аналіз отриманих даних виявив невпевненість та невизначеність у відповідях студентів другого курсу;

3) Запропоноване дослідження вимагає подальшого продовження у вигляді теоретичного осмислення, практичних рекомендацій, проведення наступних досліджень для конкретизації проблемних аспектів формування лідерської позиції у майбутніх інженерів та визначення механізмів її розвитку у студентів вищих технічних навчальних закладів під час навчально-виховного процесу.

4) Перспективою подальших досліджень є проведення формувального етапу педагогічного експерименту та апробація формування лідерської позиції студентів в умовах технічного університету.

Література:

1. Гура Т.В. Психологічний зміст інноваційної освіти в технічному університеті / Т.В. Гура. // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Х.: НТУ „ХПІ”. – 2015. - № 4. – С. 74-84.
2. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. / Р.М. Грановская - 2-е изд. - Л.: Издательство Ленинградского университета. 1988. - 560 с.
3. Гуничева Е. Л. Формирование лидерского потенциала студенческого актива // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2007. №53. [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskogo-potentsiala-studencheskogo-aktiva> (дата обращения: 08.12.2016). Научная библиотека КиберЛенинка
4. Дрыгина И.В. Активизация лидерского потенциала личности студента в образовательном процессе вуза: монография. / И.В. Дрыгина. – Красноярск: СибГТУ, 2006. 154 с.
5. Жеребова Н.С. Лидерство в малых группах как объект исследования/ Н.С. Жеребова // Руководство и лидерство. - Л.: 1973. - С. 54-63.
6. Зорина А. В. Формирование лидерских качеств у студентов в вузе: результаты эксперимента // Известия ВГПУ. 2009. №01. [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskih-kachestv-u-studentov-v-vuze-rezultaty-eksperimenta> (дата обращения: 08.12.2016). Научная библиотека КиберЛенинка

7. Кричевский Р.Л. Если Вы – руководитель: Элементы психологии менеджмента в повседневной работе. / Р.Л. Кричевский. – М.: Дело, 1993. – 352 с.
8. Лутошкин А.Н. Как вести за собой. Старшеклассникам об основах организаторской работы. / А.Н. Лутошкин. - изд. 2-е, перер. и доп. - Москва: издательство «Просвещение», 1981. - 208 с.
9. Новикова С.А. Эмпирическое исследование уровня развития лидерских качеств будущих менеджеров / С.А. Новикова // Гуманизация образования в России: сб. науч. тр. - Магнитогорск: МаГУ, 2008. - С. 198-201.
10. Руководство и лидерство: філософсько-психологічний аналіз: учеб. Пособие/ М.А. Резниченко, М.В. Ланских, А.С. Пономарев, С.Н. Пазынич - Белгород: ИД «Белгород», 2012. – 136с.
11. Тихонов А. К. Ключевые качества современного лидера / А.К. Тихонов // Вестник НЛП. - 2010. - №31. - С. 23-24.
12. Уманский Л.И. Поэтапное развитие группы как коллектива / Л.И. Уманский // Коллектив и личность. М.: Изд-во «Наука», 1975. - С. 77-87.
13. Маак Н., Плесс Т. Ответственное лидерство / Н. Маак, Т. Плесс. пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 321 с.
14. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям / Ш.А. Амонашвили. - Воронеж: Изд-во НПО «Молэкс», 1998. - 539 с.
15. Бабанский Ю.К. Педагогика / Под. ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1988. – 478 с.
16. Курило В.С. Моделювання системи критеріїв оцінки розвитку освіти в регіоні / В.С. Курило // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 35–39.
17. Низков А.А. О критериях оценки знаний, умений и навыков студентов / А.А. Низков // Проблемы высшей школы. – 1980. – Вып. 40. – С. 36–41.
18. Барабанщиков А.В. Военно-педагогическая диагностика / А. В. Барабанщиков, Н.И. Дерюгин. – М.: ВУ, 1995. – 108 с.
19. Блауберг И. В. Философский принцип системности и системный подход / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин // Вопросы философии. – 1978. – № 8. – С. 39–53.
20. Исаев И.Ф. Развитие профессионально-педагогической культуры преподавателя в условиях модернизации педагогического образования/ И.Ф. Исаев // Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2006. – Вип. 29. – С. 63–72.
21. Калашнікова С.А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.06 – теорія і методика управління освітою / С.А. Калашнікова. – К., 2011. – 36 с.

22. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна; – 3-е изд. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 352 с.
23. Резван О.О. Формування професійно-рефлексивної позиції майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі / О.О. Резван. – Монографія. – Х.: Вид-во «Точка». – 2014. – 400 с.
24. Скрипник Н.С. Формування суб'єктної позиції студентів вищих технічних навчальних закладів у позааудиторній діяльності [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Скрипник Наталія Станіславівна; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. - Харків, 2015. - 20 с.
25. Ігнатюк О.А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика: монографія / О.А. Ігнатюк. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – 432 с.
26. Підбуцька Н.В. Педагогічні умови формування конфліктологічної культури майбутнього інженера-машинобудівника : автореф. дис. канд. пед. наук / Н.В. Підбуцька; Вінниця. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2008. – 20 с.
27. Резнік С. М. Формування управлінських умінь і навичок у майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / С. М. Резнік; Інститут професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2007. – 20 с.
28. Романовський О.Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності: монографія / О.Г. Романовський; – Харків.: «Основа», 2001. – 311с.
29. Фоміна М.В. Структурування змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх інженерів машинобудівного профілю 2005 года: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / М.В. Фоміна; Вінниця держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 20 с.
30. Калина Н.Ф. Вопросник самоактуализации личности // Журнал практического психолога. – 1998. – №1. – С. 65–75.
31. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. / Н.П.Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. - М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. - 490 с.
32. Avolio B.J. Re-examining the components of transformational and transactional leadership using the Multifactor Leadership Questionnaire / B.J. Avolio, B.M. Bass, D.I. Jung // Journal of Occupational and Organizational Psychology. – 1999. – P. 441–462.
33. Профконсультационная работа со старшеклассниками / Под ред. Б. А. Федоришина. – К.: Рад. шк., 1980. – 158 с.
34. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — 4-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное

психологическое исследование с элементами математической статистики. — 640 с.

References:

- 1 Hura T.V. *Psykhologichnyi zmist innovatsiinoi osvity v tekhnichnomu universyteti* / T.V. Hura. // *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filosofii, psykhologii, pedagogika, sotsiologii*. // *Shchokvartalnyi naukovo-praktychnyi zhurnal*. – Kh.: NTU „KhPI”. – 2015. – № 4. – S. 74-84.
2. Granovskaya R.M. *Elementy prakticheskoy psikhologii*. / R.M. Granovskaya - 2-e izd. - L.: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta. 1988. - 560 s.
3. Gunicheva Ye.L. *Formirovanie liderskogo potentsiala studencheskogo aktyva* // *Izvestiya RGPU im. A.I. Gertsena*. 2007. №53. [Yelektronniy resurs] : [Veb-sayt]. – Yelektronni dani. – Rezhim dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskogo-potentsiala-studencheskogo-aktyva> (data obrashcheniya: 08.12.2016). Nauchnaya biblioteka KiberLeninka
4. Drygina I.V. *Aktivizatsiya liderskogo potentsiala lichnosti studenta v obrazovatelnom protsesse vuza: monografiya*. / I.V. Drygina. – Krasnoyarsk: SibGTU, 2006. 154 s
5. Zherebova N.S. *Liderstvo v mal'kikh gruppakh kak obekt issledovaniya* / N.S. Zherebova // *Rukovodstvo i liderstvo*. - L.: 1973. - S. 54-63.
6. Zorina A.V. *Formirovanie liderskikh kachestv u studentov v vuze: rezulyaty eksperimenta* // *Izvestiya VGPU*. 2009. №01. [Yelektronniy resurs] : [Veb-sayt]. – Yelektronni dani. – Rezhim dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskikh-kachestv-u-studentov-v-vuze-rezulyaty-eksperimenta> (data obrashcheniya: 08.12.2016). Nauchnaya biblioteka KiberLeninka
7. Krichevskiy R.L. *Yesli Vy – rukovoditel: Elementy psikhologii menedzhmenta v povsednevnoy rabote*. / R.L. Krichevskiy. – M.: Delo, 1993. – 352 s.
8. Lutoshkin A.N. *Kak vesti za soboy. Starsheklassnikam ob osnovakh organizatorskoy raboty*. / A.N. Lutoshkin. - izd. 2-e, perer. i dop. - Moskva: izdatelstvo «Prosveshchenie», 1981. - 208 s
9. Novikova S.A. *Empiricheskoe issledovanie urovnya razvitiya liderskikh kachestv budushchikh menedzherov* / S.A. Novikova // *Gumanizatsiya obrazovaniya v Rossii: sb. nauch. tr.* - Magnitogorsk: MaGU, 2008. - S. 198-201.
10. *Rukovodstvo i liderstvo: filosofsko-psikhologicheskiiy analiz: ucheb. Posobie*/ M.A. Reznichenko, M.V. Lanskikh, A.S. Ponomarev, S.N. Pazynich - Belgorod: ID «Belgorod», 2012. – 136s.
11. Tikhonov A.K. *Klyuchevye kachestva sovremennogo lidera* / A.K. Tikhonov // *Vestnik NLP*. - 2010. - №31. - S. 23-24.

12. Umanskiy L.I. *Poetapnoe razvitie gruppy kak kollektiva* / L.I. Umanskiy // *Kollektiv i lichnost*. M.: Izd-vo «Nauka», 1975. - S. 77-87.
13. Maak T. *Responsible Leadership* / Thomas Maak, Nicola M. Pless – London and New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2006. – 272 p.
14. Amonashvili Sh.A. *Gumanno-lichnostnyy podkhod k detyam* / Sh.A. Amonashvili. - Voronezh: Izd-vo NPO «Moleks», 1998. - 539 s.
15. Babanskiy Yu.K. *Pedagogika* / Pod. red. Yu.K. Babanskogo. – M.: Prosveshchenie, 1988. – 478 s.
16. Kurylo V.S. *Modeliuvannia systemy kryteriiv otsinky rozvytku osvity v rehioni* / V.S. Kurylo // *Pedahohika i psikhologhiia*. – 1999. – № 2. – S. 35–39.
17. Nizkov A.A. *O kriteriyakh otsenki znaniy, umeniy i navykov studentov* / A. A. Nizkov // *Problemy vysshey shkoly*. – 1980. – Vyp. 40. – S. 36–41.
18. Barabanshchikov A.V. *Voenno-pedagogicheskaya diagnostika* / A.V. Barabanshchikov, N. I. Deryugin. – M.: VU, 1995. – 108 s.
19. Blauberg I.V. *Filosofskiy printsip sistemnosti i sistemnyy podkhod* / I.V. Blauberg, V.N. Sadovskiy, E.G. Yudin // *Voprosy filosofii*. – 1978. – № 8. – S. 39–53.
20. Isaev I.F. *Razvitie professionalno-pedagogicheskoy kultury prepodavatela v usloviyakh modernizatsii pedagogicheskogo obrazovaniya* / I.F. Isaev // *Pedagogika ta psikhologiya : zb. nauk. prats.* – Kh.: KhNPU imeni G.S. Skovorodi, 2006. – Vip. 29. – S. 63–72.
21. Kalashnikova S.A. *Teoretyko-metodolohichni zasady profesiinoi pidhotovky upravlintsiv-lideriv v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.06 – teoriia i metodyka upravlinnia osvitoiu* / S.A. Kalashnikova. – K., 2011. – 36 s.
22. Bozhovich L.I. *Problemy formirovaniya lichnosti: Izbrannye psikhologicheskie trudy* / Pod red. D.I. Feldshteyna;. – 3-e izd. – M.: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyy institut, Voronezh: NPO «MODEK», 2001. – 352 s.
23. Rezvan O.O. *Formuvannja profesijno-refleksyvnoji pozycji majbutnikh fakhivciv avtomobiljno-dorozhnjoji ghaluzi* / O.O. Rezvan. – Monohrafija. – Kh.: Vyd-vo «Tochka». – 2014. – 400 s.
24. Skrypnyk N. S. *Formuvannja sub'jektnoji pozycji studentiv vyshhykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv u pozaaudytornij dijalnosti [Tekst]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.07* / Skrypnyk Natalija Stanislavivna; Kharkiv. nac. ped. un-t im. Gh.S. Skovorody. - Kharkiv, 2015. - 20 s.
25. Ihnatiuk O.A. *Formuvannia hotovnosti maibutnoho inzhenera do profesiinoho samovdoskonalennia: teoriia i praktyka: monohrafiia* / O.A. Ihnatiuk. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2009. – 432 s.
26. Pidbucjka N.V. *Pedaghoghichni umovy formuvannja konfliktologichnoji kuljтуры majbutnjogho inzhenera-mashynobudivnyka:*

avtoref. dys. kand. ped. nauk / N.V. Pidbucjka; Vinnycja. derzh. ped. un-t im. M.Kocjubynsjkogho. – Vinnycja, 2008. – 20 s.

27. *Reznik S.M. Formuvannja upravlinsjkykh uminj i navychok u majbutnikh inzheneriv u vyshhykh tekhnichnykh navchaljnykh zakladakh : avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 / S.M. Reznik; Instytut profesijno-tekhnichnoji osvity APN Ukrajinjy. – K., 2007. – 20 s.*

28. *Romanovsjkyj O.Gh. Pidghotovka majbutnikh inzheneriv do upravlinsjkoji dijalnosti: monohrafija / O.Gh. Romanovsjkyj; – Kharkiv.: «Osnova», 2001. – 311s.*

29. *Fomina M.V. Strukturuvannja zmistu psykologho-pedagoghichnoji pidghotovky majbutnikh inzheneriv mashynobudivnogho profilju 2005 ghoda: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04 / M.V. Fomina; Vinnycja derzh. ped. un-t im. M.Kocjubynsjkogho. – Vinnycja, 2005. – 20 s.*

30. *Kalina N.F. Voprosnik samoaktualizatsii lichnosti // Zhurnal prakticheskogo psikhologa. – 1998. – №1. – S. 65–75.*

31. *Fetiskin N.P. Sotsialno-psikhologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malykh grupp. / N.P.Fetiskin, V.V. Kozlov, G.M. Manuylov. - M., Izd-vo Instituta Psikhoterapii. 2002. - 490 s.*

32. *Avolio, B.J. Re-examining the components of transformational and transactional leadership using the Multifactor Leadership Questionnaire / B.J. Avolio, B.M. Bass, D.I. Jung // Journal of Occupational and Organizational Psychology. – 1999. – P. 441–462.*

33. *Profkonsultatsionnaya rabota so starsheklassnikami / Pod red. B.A. Fedorishina. – K.: Rad. shk., 1980. – 158 s.*

34. *Nemov R.S. Psikhologiya: Ucheb. dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy: V 3 kn. — 4-e izd. — M.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 2001. — Kn. 3: Psikhodiagnostika. Vvedenie v nauchnoe psikhologicheskoe issledovanie s elementami matematicheskoy statistiki. — 640 s.*